

Copyright & Creative Commons:

The copyright of articles published in the *Journal of Criminal Law and Criminology Studies* remains with the author(s). This journal is published as an open access publication, and all articles are distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC 4.0). This license permits use, redistribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited and the use is non-commercial in nature. For more information, please refer to the journal's *Open Access Policy* page.

From Reasonable Time to Optimal Time: On the Concept of "Time in Criminal Proceedings" with Reference to Iranian Judicial Documents

Razieh Ghasemi Kahrizsangi¹

S.D.I.L.
The SD Institute of Law
Research & Study

Publisher:
Shahr-e- Danesh
Research and Study
Institute of Law

Article Type:
Original Research

DOI:
10.22034/jclc.2025.464192.2021

Received:
22 June 2024

Accepted:
06 January 2025

Published:
6 September 2025

Abstract

The observance of time in criminal proceedings constitutes one of the determining variables of judicial quality. To such an extent that in certain cases, incorporating the time variable into criminal proceedings alters the priorities of the criminal justice system and even redefines the positions of actors within this process. Although in many academic sources and judicial documents related to criminal policy, the issue of time has been loosely reduced to procedural delays, the reality is that time and time management encompass broad dimensions, scopes, and variables, where only one of the adverse consequences of disregarding them is the creation of undue delays in criminal proceedings. This article examines two competing paradigms in this field - the human rights paradigm and the managerial paradigm - while elucidating the concept of time in criminal proceedings. In this regard, by analyzing some of the most important overarching documents and existing laws, the status of Iran's criminal policy has been evaluated from the perspective of this concept. The findings of this research indicate the criminal justice system's movement toward optimization and acceleration, particularly in preliminary investigation stages, with a focus on reducing procedural delays while in some instances departing from

the concept of reasonable time for adjudication.

Keywords: Reasonable Time, Optimal Time, Procedural Delays, Managerialism in Criminal Justice, Iranian Judicial Documents.

1 . *Corresponding Author: Assistant Professor, Faculty of Law, Tiran Branch, Islamic Azad University, Isfahan, Iran; Email: razie2517ghasemi@yahoo.com

Funding: The author(s) received no financial support (funding, Grants and sponsorship) for the research, authorship, and/ or publication of this article.

Razieh Ghasemi Kahrizsangi: Conceptualization, Methodology, Software, Validation, Formal analysis, Investigation, Resources, Data Curation, Writing-Original Draft, Writing - Review & Editing.

Competing interests: The authors declare that they have no competing interests.

Citation:

Ghasemi Kahrizsangi, Razieh. "From Reasonable Time to Optimal Time: On the Concept of "Time in Criminal Proceedings" with Reference to Iranian Judicial Documents" *Journal of Criminal Law and Criminology* 13, no. 25 (September 6, 2025), 171-192.

Extended Abstract

Time, as one of the key variables in criminal proceedings, plays a decisive role in the quality of criminal justice. Proper time management not only leads to increased efficiency and expedited handling of crimes but also influences the priorities of the criminal justice system, the positions of actors, and even the definition of justice itself. In reality, prioritizing speed in criminal trials sometimes marginalizes substantive justice, making it dependent on procedural justice - that is, the speed of proceedings. This shift in approach holds particular significance in conceptual definitions of justice. Policymakers' perspectives on "increasing speed in criminal proceedings" have undergone significant transformations over time. These transformations have manifested not only in laws and regulations but also in the managerial approaches governing the judicial system. Various strategies for accelerating criminal proceedings have been adopted, ranging from human rights-based approaches to purely managerial ones. This adds to the diversity and complexity of challenges facing Iran's criminal justice system, making its evaluation more difficult. This article focuses on the overarching judicial documents of the Islamic Republic of Iran to examine the conceptual evolution of "reasonable time" and its transition to "optimal time" in policies governing criminal proceedings. Five-Year Development Plans, Judicial Development documents, and Judicial Transformation documents will serve as primary sources for analysis in this research. The main objective is to investigate how the approach has shifted from emphasizing "reasonable time" - which is primarily rooted in human rights principles and the guarantee of defense rights - to "optimal time," which may sometimes prioritize efficiency and speed at the potential expense of certain defendant rights. Analysis of these documents will help clarify how different managerial perspectives influence the definition and implementation of

"time" in criminal proceedings. This analysis examines factors affecting the selection and prioritization of these two approaches (reasonable time versus optimal time) and evaluates the consequences of each on criminal proceedings and the quality of justice delivered. In other words, this article seeks to answer whether policies accelerating criminal proceedings have always fully respected defendant rights and guaranteed substantive justice, or whether prioritizing speed has sometimes come at the expense of substantive justice. In examining this issue, the article compares the concepts of "reasonable time" and "optimal time," analyzing their fundamental differences from philosophical and legal perspectives. Additionally, it investigates the limitations and challenges of each approach within the context of the practical realities of Iran's judicial system. This examination, through content analysis of overarching documents and their comparison with the actual performance of the judicial system, provides a more accurate picture of the current status and challenges facing time management in criminal proceedings. Ultimately, by offering suggestions for improving time management in criminal proceedings, the article seeks to develop a balanced approach. An approach that considers both efficiency and speed in handling crimes while fully protecting defendant rights and guaranteeing substantive justice. This balanced approach could help improve the quality of criminal justice and increase public trust in the judicial system. That is, the ultimate goal of this analysis is to provide solutions for developing an approach that simultaneously ensures both speed and justice while preventing conflicts between them.

از مهلت معقول تا مهلت بهینه: گفتاری در مفهوم «زمان در فرآیند کیفری» با نگاهی بر اسناد قضایی ایران

راضیه قاسمی کهریزسنگی^{۱*}

چکیده

رعایت «زمان» در فرآیند کیفری از جمله متغیرهای تعیین کننده کیفیت قضائی است. تا آنجا که در برخی موارد، دخیل کردن متغیر زمان در فرآیند کیفری، اولویت های نظام عدالت کیفری را تغییر می دهد و حتی جایگاه متفاوتی برای کنشگران این فرآیند تعریف می کند. هر چند در بسیاری از منابع دانشگاهی و اسناد قضائی مرتبط با سیاست گذاری کیفری، تسامحاً مسئله «زمان» به «اطاله دادرسی» تقلیل یافته لکن واقعیت آن است که زمان و مدیریت زمان، ابعاد و دامنه و متغیرهای وسیعی دارد که تنها یکی از نتایج نامطلوب نادیده گرفتن آنها، ایجاد اطاله ناروا در فرآیند کیفری است. در این نوشتار ضمن بازنمایی مفهوم زمان در فرآیند کیفری به دو پارادایم رقیب در این حوزه یعنی پارادایم حقوق بشری و پارادایم مدیریت گرایانه پرداخته شده است. در این راستا ضمن خوانش برخی از مهمترین اسناد بالادستی و قوانین موجود، وضعیت سیاست گذاری کیفری ایران را از نقطه نظر این مفهوم مورد بررسی قرار گرفته است. یافته های این تحقیق حاکی از حرکت نظام عدالت کیفری به سوی بهینه گرایی و افزایش سرعت به ویژه در مراحل تحقیقات مقدماتی و تمرکز بر کاهش اطاله دادرسی و در مواقعی دور شدن از مفهوم مهلت معقول رسیدگی است. کلید واژه‌ها: مهلت معقول، مهلت بهینه، اطاله دادرسی، مدیریت‌گرایی

کیفری، اسناد قضایی ایران.

پژوهشکده حقوق

نوع مقاله: علمی - پژوهشی

DOI:
10.22034/jcic.2024.451278.1992

تاریخ دریافت:
۰۲ تیر ۱۴۰۳

تاریخ پذیرش:
۲۱ شهریور ۱۴۰۳

تاریخ انتشار:
۱۷ دی ۱۴۰۳

۱. استادیار، دانشکده حقوق، واحد تیران، دانشگاه آزاد اسلامی، اصفهان، ایران.

حامی مالی :

این مقاله هیچ حامی مالی ندارد.

مشارکت نویسندگان :

راضیه قاسمی کهریزسنگی: مفهوم سازی، روش شناسی، استفاده از نرم‌افزار، اعتبار سنجی، تحلیل، تحقیق و بررسی، منابع، نظارت بر داده‌ها، نوشتن - پیش نویس اصلی، نوشتن - بررسی و ویرایش.

تعارض منافع:

بنا بر اظهار نویسندگان این مقاله تعارض منافع ندارد.

استناددهی:

قاسمی کهریزسنگی، رضیه. « از مهلت معقول تا مهلت بهینه: گفتاری در مفهوم «زمان در فرآیند کیفری» با نگاهی بر اسناد قضایی ایران». مجله پژوهش‌های حقوق جزا و جرم‌شناسی ۱۳، ش. ۲۵ (۱۵ شهریور، ۱۴۰۴)، ۱۷۱-۱۹۲.

مقدمه

از زمان تصویب کنوانسیون اروپایی حقوق بشر در نوامبر ۱۹۵۰ میلادی و با تشدید دغدغه‌های اندیشمندان در خصوص دادرسی عادلانه و حفظ حقوق متهم (مخصوصاً در مرحله تحقیقات مقدماتی)، رویکردی حقوق بشری در خصوص زمان به وجود آمد که تاکنون در تدوین بسیاری از قوانین و سیاست‌های ناظر بر فرآیند کیفری نقش جدی ایفا نموده است. در واقع توجه به موازین دادرسی منصفانه از منظر حقوق بشر، منجر به تولد مفهوم «زمان معقول» مصرح در ماده ۶ کنوانسیون شد و آن را به کلید واژه مورد علاقه بسیاری از نویسندگان حوزه دادرسی عادلانه بدل ساخت. در واقع تدوین کنندگان کنوانسیون حقوق بشر، عمداً به جای به کارگیری واژه محاکمه سریع، واژه زمان معقول را انتخاب کرده‌اند؛ به عبارت دیگر، زمان معقول، نقطه تعادل میان حق بر محاکمه سریع و صرف زمان متعارف برای احقاق عدالت کیفری قلمداد می‌شود. معقول بودن زمان بدین معناست که مقام قضایی ضمن اجتناب از اهمال و اطاله ناروا، باید زمان مناسبی برای تحقیق در ابعاد مسئله کیفری برای رسیدگی و صدور رأی عادلانه صرف نماید. هر چند باز تعریف حقوق بشری مفهوم زمان، در قوانین بسیاری از کشورها وارد شد اما دستیابی به آن مقام عمل، همواره با تردیدها و ابهامات زیادی رو به رو بوده است.

به تدریج، از دهه ۱۹۷۰ میلادی با توجه به بحران‌های ناشی از وقفه و انسداد و فقدان کارایی و کارآمدی در عملکرد نظام‌های عدالت کیفری، چرخش معناداری در مدیریت این نهادها رخ داد که شاخص‌های اصلی آن را در راهبردهای «مدرنیزم کیفری» می‌توان یافت. از مهم‌ترین زیر مجموعه‌های مدرنیزم کیفری که به منظور پاسخ به نیازهای پیچیده نظام کیفری بسط و توسعه یافته است، رویکرد «مدیریت گرای» است. الگوی حاکم بر مدیریت گرای، تقلید از مدل‌های اقتصادی بخش خصوصی و مسئول‌سازی اشخاص و نهادهای اجتماعی است. هدف اصلی این رویکرد، ایجاد نظامی عدالت‌محور، مقرون‌به‌صرفه، کارآمد و یکپارچه بود؛ نظامی که با مجموعه‌ای از دستورالعمل‌ها و استانداردهای شفاف و نتیجه‌محور، در پی کاهش نرخ جرم و ترس از آن طراحی شد. یکی از آثار مهم این مدل مدیریتی، تولد مفهوم «زمان بهینه» بود که ناظر بر ارزش‌های کارایی، مختومه محوری و آمار گرای و صرفه جویی در مدیریت قضایی است. این نوشتار، ضمن اشاره به اصول و معیارهای حاکم بر قرائت‌های حقوق بشری و مدیریت‌گرایانه زمان در فرآیند کیفری، به بررسی مواضع اسناد راهبردی قضایی از این منظر می‌پردازد.

۱- قرائت حقوق بشری از زمان در فرآیند کیفری: اصول و معیارها

در ملاحظات حقوق بشری و اصول دادرسی منصفانه، رعایت مهلت معقول در عمل منتهی به حفظ کرامت انسانی متهم، احساس امنیت قضایی وی و رهایی از تردید و بالتکلیفی، احساس عدالت، کاهش هزینه‌های دستگاه عدالت کیفری، رضایتمندی افکار عمومی از عملکرد این دستگاه و افزایش اعتماد عمومی نسبت به مراجع قضایی خواهد شد. همینطور، به سرانجام رساندن دادرسی در مهلتی معقول در راستای اصل برائت بوده و از اینکه متهم بی‌گناه مدتی طولانی درگیر فرآیند رسیدگی باشد پیشگیری می‌کند. ضمن اینکه امکان ارائه دلیل در راستای احقاق حق را برای طرفین پرونده فراهم می‌کند.

آنچه پیش از تعیین اصول و معیارهای حاکم بر زمان معقول ارزش اشاره دارد، تعیین ملاک زمانی برای آغاز و پایان فرآیند کیفری است. در واقع مشخص نمودن اینکه نقطه آغاز فرآیند کیفری از کدام اقدام و پایان آن با کدام مرحله است، در اندازه‌گیری و ارزیابی اینکه آیا مدت زمان فرآیند کیفری، از مرزهای زمان معقول تجاوز کرده یا نه بسیار مهم است. علاوه بر ضرورت تعیین دقیق روز آغاز و انجام فرآیند کیفری در محاسبه زمان معقول، باید این مسئله را مورد توجه قرار داد که علاوه بر مدت زمان کل فرآیند کیفری، مدت زمانی که برای پرونده کیفری در هر مرحله (اعم از پلیس، دادسرا، دادگاه بدوی و تجدید نظر و اجرای احکام) صرف می‌شود نیز باید معقول باشد. چه بسا مواردی که کل مدت زمان فرآیند کیفری معقول به نظر برسد؛ اما در برخی از مراحل رسیدگی، این مدت زمان نامعقول و همراه با تأخیر ناروا باشد.

اصل بسیار مهم دیگر در تعیین زمان معقول این است که «معقول بودن» باید در پرتو شرایط و اوضاع و احوال هر پرونده تفسیر گردد. البته همان‌طور که اشاره شد معقول بودن باید در هر دو سطح مرحله‌ای و کلی مورد بررسی قرار گیرد؛ بنابراین ممکن است مراحل خاصی از فرآیند کیفری در زمان معقول سپری شود ولی کل فرآیند از زمان معقول تجاوز کند و برعکس. به‌علاوه در تعیین زمان معقول فاکتورهایی از قبیل میزان دسترسی به ادله، پیچیدگی پرونده، رفتار بزه‌دیده در پیش‌برد پرونده، عملکرد مقامات قضایی و اداری باید مورد توجه قرار گیرد. پیچیدگی پرونده ممکن است ناشی از تعداد اتهامات مطرحه در پرونده، تعداد متهمین و بزه‌دیدگان و شهود، ابعاد داخلی و بین‌المللی پرونده کیفری باشد. به‌عنوان مثال جرایمی که دارای عناصر برون مرزی باشد یا پرونده‌های کیفری موسوم به جرایم یقه سفیدها از پیچیدگی زیادی برخوردار است و به همین میزان باید لاجرم مدت زمان بیشتری برای تحقیقات، بررسی ادله، کارشناسی، محاکمه و صدور رأی و حتی انشاء رأی صرف نمود. هر

چند در ماده ۶ کنوانسیون اروپایی حقوق بشر، به جایگاه و مشارکت فعال بزه‌دیده در فرآیند کیفری اشاره‌ای نشده است و از این نقطه نظر به زمان معقول پرداخته نشده است؛ اما مسلم است اقدامات و عملکرد بزه‌دیده در فرآیند کیفری از حیث به چالش کشیدن قضات، کیفیت ارائه ادله و زمان و نوع ادله ارائه شده، مطالبه خسارات ناشی از جرم یا عدم مطالبه آن‌ها، گذشت و صرف نظر از تعقیب و... می‌تواند در تعیین زمان معقول اثر زیادی داشته و به عبارت دیگر در اطلاع دادرسی مؤثر باشد؛ بنابراین، یکی از شرایط و اوضاع و احوالی که می‌تواند ملاکی تعیین‌کننده در اطلاع دادرسی یا سپری شدن زمان معقول در پرونده باشد، عملکرد و مشارکت بزه‌دیده در فرآیند کیفری است. از سوی دیگر اقدامات مقامات قضایی و اداری نظام عدالت کیفری در جریان پرونده در هر نهاد عدالت کیفری می‌تواند به‌عنوان متغیر تعیین‌کننده به‌طور مستقیم مفهوم و میزان زمان معقول را تحت تأثیر قرار دهد.

معیار دیگری که در تعیین معقول بودن مدت رسیدگی کارایی دارد معیار نوعی و شخصی است که اولی بر تعیین مهلت در ضمن قوانین و مقررات و دومی در ضمن اوضاع و احوال هر پرونده تأکید دارد. به نظر می‌رسد که هریک از معیارهای فوق به تنهایی کافی نبوده، نیازمند معیار سومی هستیم که در آن علاوه بر تعیین مهلت معقول در قوانین و مقررات، بر این موضوع تأکید شود که در صورت فقدان نص، قاضی بتواند مهلت معقول را تعیین کند.

به هر حال دیدگاه حقوق بشری با محور قرار دادن حقوق دفاعی متهم در سایه اصل برائت و بزه‌دیده و اجتناب از آثار زیان‌بار اطلاع دادرسی ناروا، مفهوم زمان معقول را سرلوحه تدوین شاخص‌های دادرسی عادلانه قرار داده است. در واقع نگرش به فرآیند کیفری بر مبنای حق بر رسیدگی سریع، به عنوان یکی از حقوق بنیادین بشر، عملاً توجهی به ظرفیت‌های موجود در نظام عدالت کیفری از قبیل نیروی انسانی، منابع مالی، ساختار سیستمی ندارد، حال آن‌که اقتضائات موجود در مدیریت پرونده و نهادهای کیفری متغیر بسیار مهم و معناداری در ساماندهی و مدیریت زمان در فرآیند کیفری است.

۲- زمان بهینه: رویکرد مدیریت گرایانه به زمان در فرآیند کیفری

در دهه ۱۹۷۰ رویکرد دیگری در کنار رویکرد حقوق بشری به زمان فرآیند کیفری به وجود آمد. این دیدگاه، با در نظر گرفتن ارزش‌هایی نظیر صرفه‌جویی و کارایی، مفهوم «زمان معقول» را به «زمان بهینه» بدل ساخت. در واقع سازکارهای پیش‌بینی شده در زمان بهینه عملاً به افزایش سرعت رسیدگی ختم می‌شد؛ اما از آنجا که فلسفه مبنایی آن، مدیریت بهینه نظام عدالت کیفری است، افزایش سرعت و مدیریت زمان رنگ و بویی دیگر می‌گیرد.

افزایش دغدغه‌های سیستمی کارکنان، آمارگرایی و مختومه محوری هر چند منجر به افزایش سرعت در رسیدگی می‌شود، اما نمی‌توان ادعا کرد که هم‌زمان ارزش‌های حقوق بشری در زمان معقول را نیز تأمین کند. شاید بتوان گفت یکی از اولین اقدامات ناظر بر مداخله رویکرد مدیریتی در زمان حاکم بر فرآیند کیفری قانون «محاكمه سریع» ۱۹۷۴ کنگره آمریکا است. این قانون نقطه عطفی در تحولات مربوط به زمان بهینه در نظام‌های عدالت کیفری است. قانون محاكمه سریع در پاسخ به دغدغه‌های وسیع درباره کنترل و پیشگیری از جرم و همچنین اعتقاد کنگره آمریکا مبنی بر حق جامعه بر محاكمه سریع به تصویب رسید. این قانون، به‌منظور کاهش ارتکاب جرم توسط متهمین تحت قرارهای تأمین کیفری (غیر از بازداشت موقت) طراحی شد. شاید بتوان اساسی‌ترین مبانی این قانون را در بیانات مهم‌ترین حامی تصویب این قانون، سناتور سام اروین ملاحظه کرد. به اعتقاد وی: «... حقیقت این است که دادگاه‌های فاقد نیروی انسانی و منابع مالی کافی، با به‌کارگیری تکنیک‌های مدیریت قرن ۱۸، به سادگی نمی‌توانند جریان رو به رشد پرونده‌های خود را مدیریت کنند. نتیجه این عدم انطباق، اطاله دادرسی است. راه حل موجود، به‌کارگیری تکنیک‌های مدیریت مدرن و فراهم کردن منابع دیگر برای دادگاه‌ها و برنامه ریزی دقیق زمانی است...».

این قانون به‌منظور افزایش سرعت محاکمات کیفری، محدودیت‌های زمانی برای رسیدگی به پرونده‌ها در نظر گرفت و دادگاه‌ها را ملزم به تبعیت از این محدودیت زمانی کرد. ضمانت اجرای تخطی از بازه زمانی در نظر گرفته شده نیز خارج شدن پرونده کیفری از گردونه رسیدگی و شمول مرور زمان نسبت به آن و مسئولیت قاضی و ضمانت اجراهای مربوطه بود. از زمان تصویب این قانون مناقشات زیادی بر سر محدودیت‌های زمانی و ضمانت اجرای آن به راه افتاد. این قانون در واقع تلاش معنادار محافظه‌کاران کنگره آمریکا برای برطرف کردن معضل اطاله دادرسی در نظام عدالت کیفری بود. نمای کلی این قانون، تعیین سه دوره زمانی برای پرونده‌های کیفری بود. اول: فاصله بین شروع تعقیب کیفری و دستگیری تا صدور کیفرخواست و ثبت پرونده در دادگاه؛ دوم: ثبت پرونده در دادگاه تا احضار متهم برای پاسخ‌گویی به اتهام مطروحه؛ سوم: احضار تا محاكمه. در اجرای این قانون، کیفرخواست باید ظرف مدت ۳۰ روز از تاریخ دستگیری صادر شود و محاكمه نیز تا ۷۰ روز پس از صدور کیفرخواست برگزار گردد؛ هر چند ضمانت اجرای تخطی از بازه زمانی معین شده در این مراحل، خارج شدن اجباری پرونده از فرآیند رسیدگی است؛ اما تعقیب یا عدم تعقیب آن در آینده به اختیار دادگاه گذاشته شده است. به‌منظور ایجاد انعطاف در

محدودیت‌های زمانی، ضمانت اجرا شامل مواردی که تأخیر در رسیدگی ناشی از شرایط و اوضاع و احوال خارج از کنترل دستگاه قضایی نمی‌گردد. بسیاری از صاحب نظران معتقد بودند محدودیت زمانی اعمال شده، نوعی استاندارد نسجیده و خودسرانه و فاقد مبنا برای مدیریت زمان در فرآیند کیفری است و نتیجه عملی آن کاهش ظرفیت‌های لازم برای رسیدگی اثربخش به پرونده‌های کیفری است. عده‌ای از منتقدین نیز این قانون را نقض فاحش حقوق دفاعی متهم می‌دانند. متهم همان قدر که از اطاله دادرسی متحمل آسیب می‌شود، به دنبال افزایش سرعت نامعقول در محاکمه کیفری از تدارک دفاع ناتوان شده و حقوق دفاعی خود را از دست می‌دهد.

در مجموع، این انتقادات بیانگر آن است که تعقیب کیفری در محدوده زمانی مقرر در این قانون، اثربخشی لازم را ندارد. نتیجه اعمال فشار ناشی از این قانون این بود که دادستان‌ها مجبور به امتناع یا تعلیق تعقیب در برخی از پرونده‌ها شدند تا بتوانند در محدوده زمانی تعیین شده، به ساماندهی پرونده‌های مهم‌تر بپردازند. در واقع، این فشار سبب شد دادگاه‌ها زیر بار فشار ناشی از این قانون از پای در آمده و گاه انتقادهایی صریح و تند درباره این قانون ابراز نمایند.

به هر تقدیر، اجرای این قانون در نظام عدالت کیفری آمریکا، یکی از بارزترین نمادهای گذار از مفهوم «زمان معقول» به «زمان بهینه» است. در واقع این قانون و سیاست‌های مشابه، روایت و تفسیر مدیران از زمان در فرآیند کیفری است. روایتی که در آن بیش از دغدغه‌های حقوق بشری و دادرسی عادلانه به منابع و امکانات انسانی و مالی موجود و مدیریت پرونده‌ها اولویت داده می‌شود.

۲-۱- استانداردها و مراحل زمانی در مدیریت‌گرایی کیفری

عینیت مباحث مدیریت زمان، سیاست‌گذاران را بر آن داشته که پس از اولویت بخشی به افزایش سرعت محاکمات کیفری، به تدوین استانداردهای عملی بپردازند. تدوین استانداردهای زمانی در نظام‌های مدیریت‌گرا، به معنای پیاده‌سازی مفاهیم انتزاعی زمان بهینه در قالب سنجه‌های عینی قابل اندازه‌گیری است. بهینگی زمان رسیدگی به معنای اعمال کلیه ملاحظات مدیریتی در زمان‌بندی مراحل دادرسی کیفری است. جداول زمان بندی و جزئیات مربوط به زمان رسیدگی در فرآیند کیفری در هر یک از نظام‌های عدالت کیفری به فراخور تعداد پرونده‌های مطروحه، منابع در دسترس و سایر متغیرهای دخیل در زمان رسیدگی متفاوت است؛ اما کلیاتی که در این مبحث تحت عنوان استانداردهای زمانی از

آن یاد می‌شود در تمام این نظام‌ها شایسته توجه است. تدوین جدول زمانی یا تقویم دادرسی بر مبنای ملاحظات مرتبط با مختومه محوری و آمارگرایی در رسیدگی کیفری است. این جدول زمانی که در واقع با هدف «پیش‌بینی پذیر شدن زمانی فرآیند کیفری» تدوین می‌گردد با دسته بندی پرونده‌ها در قالب گروه‌ها و زیر گروه‌های مرتبط، مدت زمانی که هر پرونده در هر مرحله مورد پردازش قرار می‌گیرد را مشخص می‌کند؛ به نحوی که بر اساس این تقویم، دقیقاً مدت زمانی که یک پرونده کیفری در نهادهای عدالت کیفری جریان دارد تعیین می‌شود، ضمن آنکه مدت زمان رسیدگی به پرونده در هر مرحله نیز مشخص می‌گردد. تعیین مدت زمان مورد نیاز برای رسیدگی به هر پرونده کیفری امری پیچیده و وابسته به متغیرهای چندگانه است. بدون شک، تجربه نظام‌های عدالت کیفری درباره مدت زمان واقعی مورد نیاز برای رسیدگی به یک پرونده در تعیین بازه زمانی رسیدگی کیفری تعیین کننده است؛ ولی موضوع و میزان پیچیدگی پرونده، شرایط و اوضاع و احوال حاکم بر هر پرونده نیز از عوامل تعیین کننده در این خصوص است.

اولین استاندارد در خصوص مدیریت زمان فرآیند کیفری، تعهد قضایی و تدوین مکانیسم‌های عملی پاسخگویی در قبال اجرا یا عدم اجرای برنامه‌های زمانی است؛ به عبارت دیگر، باید مسیرهای قانونی در پاسخ‌گویی نظام عدالت کیفری به دولت و جامعه به دقت پیش‌بینی شود و همچنین ضمانت اجرای متناسب، در صورت نقض برنامه‌ها و بازه‌های زمانی توسط دستگاه قضایی به رسمیت شناخته شود. این سازکارها می‌تواند در قالب قوانین آیین دادرسی کیفری یا در قالب قوانین و دستورالعمل‌های مستقل تدوین گردد.

استاندارد مهم دیگر در تدوین برنامه‌های زمانی، دخالت دادن منافع، دغدغه‌ها و نیازهای همه کنش‌گران نظام عدالت کیفری در مدیریت زمان است. منافع بزه‌دیده در جبران خسارت و اعاده وضع به سابق، حق متهم بر محاکمه سریع در پرتو اصل برائت، حق جامعه برای توازن مجدد پس از ارتکاب جرم، حق سایر کنش‌گران از قبیل قضات، کارکنان، شهود و مطلعین و... همه و همه در این راستا باید لحاظ شود.

نظارت و پایش مستمر بر جریان پرونده کیفری (منطبق با بازه زمانی پیش‌بینی شده) نیز رکن مهمی از استانداردهای زمانی است. این نظارت به دو دسته برون‌نگری به‌وسیله مراجع بازرسی خارج از دستگاه قضایی و فرایینی از طریق مراجع عالی در سلسله مراتب سازمانی است. این نظارت باید در فواصل زمانی معین و از طریق آیین‌های ساده، در دسترس، نظام‌مند و قاطع صورت گیرد. به‌منظور اثربخشی فرآیندهای نظارتی، تدوین خط‌مشی‌های منسجم

به منظور مقابله با اطاله ناروا و غیرقابل توجیه ضروری است. آموزش و بازآموزی در خصوص جداول زمانی و اقدامات لازم در راستای انطباق با آن برای قضات و سایر کارکنان نظام عدالت کیفری نیز از ارکان مهم این استانداردهاست. در مجموع برنامه‌های زمان‌بندی برای رسیدگی کیفری واجد عناصر ذیل است:

- نظام توازن میان زمان، منابع و اهداف نظام عدالت کیفری؛ به عبارت دیگر، برنامه زمانی رسیدگی کیفری باید به گونه‌ای تدوین شود که عناصر یاد شده در وضعیتی متعادل مورد توجه قرار گیرند. مدت زمان معقول و بهینه در رسیدگی کیفری نمی‌تواند فارغ از منابع مالی و انسانی دستگاه کیفری و اهداف عینی و ذهنی آن باشد.

- پیش‌بینی ابزارها و سنجه‌های قابل دسترس برای تدوین چارچوب زمانی.

- توازن دقیق میان تضمین‌های دادرسی عادلانه (رویکرد حقوق بشری به زمان) و ارزش‌های کارایی و اثربخشی در آموزه‌های مدیریت‌گرایی. ایده‌آل‌ترین حالت ممکن در مدیریت زمان محاکمات کیفری، لحاظ کردن کلیه محظورات مرتبط با دادرسی عادلانه (زمان معقول) و زمان بهینه است؛ اما در سیاست‌های مدیریت‌گرایی، در صورت عدم امکان برقراری این توازن، عملاً به الگوی مدیریت بهینه زمان اولویت داده می‌شود.

با لحاظ استانداردهای نامبرده در بالا، می‌توان گام‌های اساسی در تدوین بازه‌های زمانی در فرآیند کیفری را در چند مرحله به تفکیک مورد بررسی قرار داد. گام اول؛ تنظیم بازه‌های زمانی واقعی و قابل سنجش در فرآیند کیفری است. اگر مدیریت زمان را ابزاری برای رسیدگی بدون تأخیر بدانیم، تکیه بر واقعیات موجود از یک سو و به‌کارگیری متدولوژی قابل سنجش در این خصوص ضروری است. مراد از واقعیات موجود، میزان منابع انسانی و مالی در دسترس، ورودی پرونده‌ها و پیچیدگی این پرونده‌هاست؛ بنابراین اتکاء بر ایده‌های دست‌نیافتنی و دور از دسترس و امکانات موجود، برنامه تدوین شده را به برنامه‌ای غیرکاربردی و بی‌مصرف و نمادین تبدیل می‌کند؛ بنابراین مدت زمان در نظر گرفته شده آنجا می‌تواند عنوان بهینه به خود گیرد که بتوان در طول آن مدت به ساماندهی، تحقیق و رسیدگی و صدور حکم بدون تأخیر ناروا و تعویق غیر قابل توجیه پرداخت. این بازه‌های زمانی باید در سطح کلیت نظام عدالت کیفری (دادسرا، دادگاه‌های بدوی و تجدید نظر)، دادگاه‌ها و قضات در نظر گرفته شود. به‌عنوان مثال در نظام حقوقی انگلیس، ۸۰٪ از پرونده‌های سبک و فاقد پیچیدگی ظرف مدت ۱۵ هفته، ۸۵٪ از پرونده‌های متوسط ظرف مدت ۳۰ هفته و ۸۰٪ از پرونده‌های سنگین ظرف مدت ۵۰ هفته باید خاتمه یابد. اجرای این برنامه‌های زمان‌بندی

لاجرم در گام بعدی انجام می‌گردد. گام مهم دیگر که هم‌زمان با اجرای خط‌مشی‌های زمانی در فرآیند کیفری باید مورد توجه قرار گیرد، نظارت مستمر و انتشار اطلاعات موجود در خصوص میزان اطلاع دادرسی پس از اجرای طرح‌های زمان‌بندی، درصد پرونده‌های معوقه، علل غیر فعال بودن برخی از نهادها در رسیدگی به پرونده‌های کیفری و در مجموع میزان اثربخشی بازه‌های زمانی پیش‌بینی شده در رفع اطلاع دادرسی است. به اعتقاد برخی پژوهشگران، تدوین برنامه‌های زمانی بدون سازکارهای نظارت و پایش و انتشار اطلاعات، امری ناقص و فاقد اثربخشی است. اطلاعات مورد نیاز برای نظارت و پیگیری برنامه‌های تدوین شده، فراتر از آمارهای سنتی و کمی دادگاه‌هاست. در این مرحله، باید با بهره‌گیری از داده‌های کیفی، به تدوین گزارش‌های دقیق استناد کرد؛ بنابراین، صرف ارجاع به آمار عددی و ارقام موجود، نمی‌تواند تصویری واقعی از چگونگی عملکرد نهادهای عدالت کیفری پس از اجرایی کردن برنامه‌های زمانی ارائه دهد.

در بیشتر کشورهای اروپایی، این گزارش‌ها به صورت سالنامه یا گزارش‌های فصلی و به‌طور منظم در وبسایت‌های رسمی منتشر می‌شوند. با طی شدن این مراحل، می‌توان به راحتی پرونده‌های کیفری را مدیریت کرد و در نهایت، برای کنترل حجم پرونده‌ها و سامان‌دهی مراجعان نظام عدالت کیفری، خط‌مشی‌های مؤثری تدوین کرد.

۳- ارزیابی اسناد بالادستی قضایی ایران از منظر رعایت زمان معقول و

بهینه

اگرچه نمی‌توان مدیریت زمان را دقیقاً همان رفع اطلاع دادرسی دانست، اما واقعیت این است که تحولات مرتبط با رفع اطلاع دادرسی در نظام عدالت کیفری، از جمله پیامدهای چشمگیر مدیریت زمان است. اجرای سیاست‌های ناظر بر مدیریت زمان، نتایج دیگری از جمله صرفه‌جویی در هزینه‌ها، ارتقاء کیفیت آراء صادره، افزایش شفافیت و پاسخ‌گویی و در نهایت تقویت اعتماد عمومی را به دنبال دارد. بررسی تجربه بسیاری از کشورهای پیشرو در حوزه مدیریت زمان حاکی از این است که در مرحله اول سیاست‌گذاری باید به دو پرسش اساسی پاسخ داد: نخست آنکه موضع و رویکرد سیاست‌گذاران نسبت به زمان، کدام یک از رویکردهای دوگانه «مهلت معقول» یا «مهلت بهینه» یا ترکیبی از آنهاست؟ دوم آنکه پس از تعیین این رویکرد کلان، بایسته‌ها، امکانات و چهارچوب و سنجه‌های حاکم بر زمان رسیدگی، با توجه به اقتضائات نظام حقوقی و سیاست‌گذاری، چه باید باشد؟ در نظام عدالت کیفری ایران، تلاش برای افزایش سرعت و کاهش اطلاع دادرسی در

فرآیند کیفری از ملموس‌ترین سیاست‌های کیفری کارآیی محور است تا آنجا که حجم انبوهی از ادبیات موجود در اسناد و قوانین به این امر اختصاص یافته و در جهت تحقق این سیاست، کمیسیون‌ها و کار گروه‌هایی به‌منظور ارزیابی این سیاست‌ها تشکیل شده است. در راستای تأکیدات مقام معظم رهبری در حکم انتصاب آیت الله هاشمی شاهرودی به ریاست قوه قضائیه، در خصوص کوتاه کردن فرآیند دادرسی و روزآمد کردن رسیدگی به پرونده‌ها و در جهت تحقق سیاست‌ها، برنامه‌ها و راهبردهای اجرایی ترسیمی از سوی ریاست قوه قضائیه در سال ۱۳۸۰، راجع به تغییر یا تعدیل ساختارهای مشکل آفرین برای مردم، «کمیسیون خاص بررسی راهکارهای اجرایی کاهش اطاله دادرسی و روز آمد کردن رسیدگی به پرونده‌ها» با ترکیب معین و در جلسات کارشناسی، به بحث و بررسی درباره راهکارهای مدیریتی و اجرایی به‌منظور کاهش اطاله دادرسی پرداختند. نتایج این جلسات کارشناسی در قالب پیشنهادی عملی به‌منظور اصلاح قوانین موجود و صدور بخش‌نامه‌های قضایی بود. محورهای اصلی این پیشنهادها عبارت بودند از راه اندازی واحد ارشاد و معاضدت در حوزه‌های قضایی، تأمین اعتبار، امکانات و نیروی انسانی توسط معاونت‌های اداری و مالی و طرح‌ها و برنامه‌های قوه قضائیه، ساماندهی ارجاع پرونده‌ها، تقویت نقش شورای عالی انفورماتیک قوه قضائیه، نظارت بر فرآیند ابلاغ اوراق قضایی.

تحلیل مواضع مدیران دستگاه قضا، اسناد و قوانین و رویه‌ها حاکی از وجود سیاست‌ها و برنامه‌های مبتنی بر افزایش کارآیی تنها از طریق کاهش اطاله دادرسی است. جلوه‌های این سیاست‌ها را می‌توان در اهداف و چشم اندازه‌ها، طرح‌های اجرایی و قوانین آیینی یافت. بر همین اساس، سیاست‌ها و برنامه‌ها از دو چشم انداز قابل طرح و بررسی است. بخش عمده‌ای از این سیاست‌ها ناظر بر کنترل متغیرهایی است که در نهایت منجر به افزایش اطاله دادرسی می‌گردند؛ به عبارت دیگر، سمت و سوی سیاست‌ها بر حذف عواملی است که موجب وقفه پرونده در نهادهای کیفری می‌شود. این قبیل سیاست‌ها در قالب اسناد راهبردی، قوانین، آیین نامه‌ها و دستورالعمل‌ها به وفور یافت می‌شود. بخش بسیار اندک و انگشت شمار دیگر سیاست‌ها بر تعیین بازه زمانی جریان پرونده در نهادهای کیفری اشاره دارد. برخلاف سیاست‌های کلی ناظر بر کاهش اطاله دادرسی، کمیت و کیفیت این دست قوانین و دستورالعمل‌ها بسیار اندک است.

جدول (۱) مقوله‌های ناظر بر کنترل و حذف عوامل اطاله دادرسی در نظام عدالت کیفری

- اسناد راهبردی قوانین بخش‌نامه‌ها و دستورالعمل‌ها
- منطقی ساختن زمان تحقیق، دادرسی و اجرا، ارتقاء کیفیت تحقیق و دادرسی
 - سرعت، دقت، صحت در رسیدگی
 - بهبود اثربخشی و کارایی
 - ارتقاء کیفی ساختار قوانین
 - توسعه روش‌های حل اختلاف جایگزین و قضاوت‌دائی
 - هوشمند سازی حداکثری فرآیندهای رسیدگی
 - ساماندهی دعاوی اعسار
 - ساماندهی سامانه‌ها و فرآیند ابلاغ
 - استاندارد سازی فرآیند کارشناسی
 - سازکارهای غربال پرونده‌های کیفری (بایگانی پرونده و تعلیق تعقیب، ترک تعقیب)
 - ارجاع دعاوی به نهادهای شبه قضایی
 - تحقیقات و رسیدگی کیفری با رعایت سرعت و در کم‌ترین زمان ممکن
 - تعیین بازه زمانی برای صدور رأی و انشاء آن
 - تخلف بودن عدم تعیین تکلیف پرونده در مدت زمان معین
 - ارجاع پرونده‌ها به نهادهای شبه قضایی
 - پیشگیری از جرم به‌منظور کاهش پرونده‌های کیفری
 - اهتمام در کاهش پرونده‌های موجود
 - ساماندهی واحد ابلاغ و اجرای احکام کیفری
 - توسل به راهکارهای کاهش ورودی‌های شعب کیفری
 - کاربرد فناوری اطلاعات و ارتباطات و استقرار نظام مدیریت پرونده قضایی
 - تأکید بر بهره‌وری قضایی شعب کیفری

پس از استخراج جلوه‌ها و نمادهای مربوط به افزایش سرعت و کاهش اطاله دادرسی، پاسخ به پرسش‌هایی در خصوص اثربخشی این سیاست‌ها ضروری است. سیاست‌های موجود در نظام عدالت کیفری ایران تابع کدام یک از سیاست‌های پیش گفته، حقوق بشری یا مدیریت‌گرا است؟ اساساً محتوای اسناد و قوانین و آیین‌نامه‌ها و بخش‌نامه‌های مرتبط، حاوی برنامه‌های مدون و منسجم برای مدیریت زمان جهت افزایش کارایی، اثربخشی و صرفه‌جویی است؟ و در نهایت، این برنامه‌ها توان فراهم کردن ظرفیت‌های لازم برای کاهش

اطاله دادرسی را دارد؟

در مقام پاسخ به پرسش اول، استخراج و تحلیل متغیرهای زمانی یا مرتبط با زمان در اسناد قضائی حاکی از فقدان یک سیاست شفاف و موضع مشخص در قبال زمان اعم از رویکرد مدیریتی یا حقوق بشری است؛ اما فحوای برنامه‌ها و اصطلاحاً «راهکارهای» مندرج در اسناد راهبردی و مقررات در سال‌های اخیر نشان‌دهنده سمت و سوی مدیریتی نسبت به مفهوم زمان است. برجسته بودن مفاهیمی هم‌چون بهره‌وری قضایی و آمار و سرعت رسیدگی و... شاهدی بر این مدعاست.

پاسخ به پرسش دوم، مستلزم تحلیل اسناد و مقررات پیش گفته از چند زاویه است. همان‌طور که در بخش قبل اشاره شد، نظام مدیریت زمان مطلوب دربردارنده شاخص‌ها و استانداردهایی است که تحقیقات و محاکمه و اجرای حکم را تابع جداول زمانی معین و شفاف و «پیش‌بینی پذیر» نماید، حال آن‌که تحلیل محتوای متون مندرج در جداول بالا به جز عبارات و دستورالعمل‌های کلی (بدون در نظر گرفتن نوع جرم و مرحله دادرسی کیفی) نهادها را به رعایت سرعت ملزم کرده است. در حالی که کاهش اطاله دادرسی و افزایش سرعت، امری فراتر از رویکردهای لفاظانه در گزارش‌های رسمی و مجموعه قوانین است. اینکه یک پرونده کیفی با موضوع خاص چند روز در نهاد پلیس، دادسرا، دادگاه بدوی، تجدید نظر و اجرای احکام جریان دارد کاملاً مبهم و بدون تعیین بازه زمانی است.

تمرکز بخش اعظم سیاست‌های یاد شده بر عملکرد «دادگاه‌ها» نکته درخور توجه دیگری در این برنامه‌هاست که سبب فقدان اثربخشی آن‌ها در راستای افزایش سرعت می‌شود. هر چند در برخی قوانین و آیین‌نامه‌ها (مانند طرح جامع رفع اطاله دادرسی و اسناد تحول قضایی)، سایر نهادها، مقامات قضایی و ضابطین دادگستری به‌عنوان مخاطب اصلی معرفی شده‌اند، اما باید توجه داشت که اطاله ناموجه تنها به عملکرد شعب دادگاه محدود نمی‌شود، بلکه به سایر نهادها و فرایندهای اداری و اجرایی نظام عدالت کیفی نیز بازمی‌گردد.

ذکر این نکته حائز اهمیت است که در سند تحول دستگاه قضایی و نیز سند تحول و تعالی دستگاه قضایی، به فرآیند «کارشناسی» به‌عنوان یکی از مراحل اطاله‌زا در فرآیند کیفی اشاره شده است و راهکارهایی از قبیل استانداردسازی فرآیند ارجاع و اخذ نظرات کارشناسان و تعیین محدودیت برای تعداد و دفعات اعتراض اصحاب دعوی به نظرات کارشناسی در خصوص آن پیشنهاد شده است.

کاهش اطاله دادرسی، علاوه بر دستورالعمل و بخش‌نامه‌های قضایی و قوانین لازم

الاجراء، نیازمند تغییر در ساختارهای بوروکراتیک و سلسله مراتبی است. در واقع هر چند محتوای برخی از برنامه‌ها نظیر ساماندهی واحدهای ابلاغ و کارشناسی می‌تواند قابلیت افزایش سرعت در فرآیند کیفری را داشته باشد، ولی اقدامات صورت گرفته در جهت اجرای این برنامه‌ها محدود است. نکته دیگر در حوزه سیاست‌های ناظر بر افزایش سرعت رسیدگی، فقدان مکانیسم‌های پاسخ‌گویی مناسب در نظام عدالت کیفری در خصوص افزایش سرعت است. در واقع علی‌رغم وجود حجم قابل توجهی از سیاست‌ها و برنامه‌ها، سازکار مناسبی برای پاسخ‌گویی دستگاه کیفری به مراجعان در خصوص وقفه و اطاله دادرسی وجود ندارد. به‌علاوه نظام عدالت کیفری در این خصوص به هیچ یک از مرجع فرا سازمانی خود نیز پاسخ‌گو نیست. مضاف بر فقدان پاسخ‌گویی، سیاست‌های موجود فاقد نظام نظارتی از نوع برون‌نگری است. البته هر چند سیستم‌های فرابینی در خصوص عملکرد مقامات قضایی موجود است؛ اما نقص در سازکارهای فرابینی و پاسخ‌گویی، اثربخشی راهبردها و برنامه‌ها را تا حدود زیادی کاهش می‌دهد. کافی نبودن سازکارهای نظارتی مستقیماً پایش و بازبینی سیاست‌ها را تحت تأثیر قرار داده و از کارآیی آن به طور قابل توجهی می‌کاهد.

در واقع کلیت عباراتی نظیر «سرعت» و «کاهش اطاله»، فقدان ابزارهای کنترلی متناسب و بالاسویه برای همه نهادهای عدالت کیفری، فقدان نظام توازن زمان با در نظر گرفتن نیازها و دغدغه‌های کنش‌گران، تحمیل بخش عمده سیاست‌ها بر مقامات قضایی، فقدان پیش‌بینی تقویم دادرسی به‌نحو دقیق و ملموس منجر به غلبه جنبه‌های لفاظانه این سیاست‌ها، کمی‌گرایی و مختومه محوری بدون در نظر گرفتن سایر اهداف عالی دستگاه کیفری و در نهایت فقدان اثربخشی این سیاست‌ها در کاستن معضلات شده است.

نتیجه‌گیری

برداشت‌های متفاوت از «زمان» در فرآیند کیفری، همواره بستری برای شکل‌گیری و رشد سیاست‌های گوناگون فراهم کرده است. پس از جنگ جهانی دوم، با گسترش اندیشه‌های حقوق بشری و به رسمیت شناختن حقوق دفاعی متهم، تعیین «زمان معقول» برای فراهم ساختن فرصت دفاع و نیز توجه به منافع و دغدغه‌های بزه‌دیده، از اهداف عالی نظام‌های عدالت کیفری به شمار می‌رفت.

با گذر زمان و افزایش آمار جرم و بالا رفتن تعداد و حجم پرونده‌های کیفری و صرف هزینه‌های هنگفت بدون ذره‌ای کارآیی و اثربخشی در کنترل جرم و بهبود عملکرد نظام‌های عدالت کیفری، زمان معنا و ارزش دیگری یافت. ورود آموزه‌های بخش خصوصی و اقتصاد

بازار آزاد به دستگاه عدالت کیفری، زمان را به واحد قابل شمارش و ابزاری جهت افزایش بهره‌وری و بهسازی قضایی بدل ساخت.

افزایش فشارهای سازمانی و رویکرد مختومه محور برای عبور از بحران انسداد در فرآیند کیفری، موجب شد تا مفهوم «کشف حقیقت» به تدریج جای خود را به «فیصله دادن» دعاوی بدهد؛ تا از این رهگذر ضمن افزایش کارایی، موج نارضایتی عمومی از این نهاد کاهش یابد. مقابله با پدیده اطلاع دادرسی، به‌ویژه در دهه‌های اخیر، به یکی از مهم‌ترین اهداف مدیریت زمان بدل شده است؛ به‌گونه‌ای که در دسترس‌ترین متغیرهای قابل ارزیابی در این حوزه، کاهش زمان رسیدگی و افزایش نرخ مختومه شدن پرونده‌ها تلقی می‌شود.

در نظام عدالت کیفری ایران از شروع دهه ۸۰ مقابله با اطلاع دادرسی در دستور کار قرار گرفت. نتیجه بررسی و تحلیل محتوای اسناد راهبردی و قوانین و دستورالعمل‌ها حاکی از غلبه گفتمان مدیریتی جهت افزایش سرعت و رعایت مهلت بهینه بوده است. هر چند پس از گذشت ۲۰ سال از آغاز حرکت‌های سازمانی جهت مقابله با اطلاع دادرسی می‌گذرد، اما نه تنها این سیاست‌ها به شیوه‌های روشمند مورد ارزیابی قرار نگرفته، بلکه سنجه‌های شفاف و دسترسی از میزان توفیق در این مسیر تعریف نشده است. آنچه در حال حاضر از بررسی این اسناد به دست می‌آید، تمرکز بر مفهوم اطلاع دادرسی است. بدیهی است در مسیر رشد و رفع معضلات موجود پیش‌بینی جداول زمان‌بندی دقیق، نظارت‌های برون سازمانی و با تعریف شاخص‌های موفقیت ضرورتی انکارناپذیر است.

فهرست منابع

الف) منابع فارسی

- آیین‌نامه ارائه خدمات الکترونیک قضایی مصوب ۱۳۹۱.
 - آیین‌نامه پرداخت فوق‌العاده ویژه قضات مصوب ۱۳۸۴.
 - آیین‌نامه تشکیل شورای انفورماتیک در نهاد ریاست قوه قضائیه و لزوم هماهنگی کلیه مراجع ستادی و اداری مصوب ۱۳۷۸.
 - آیین‌نامه جمع آوری و استناد پذیری ادله الکترونیکی مصوب ۱۳۹۳.
 - آیین‌نامه نظارت و ارزیابی دادستان انتظامی قضات ۱۳۸۲.
 - آیین‌نامه نظام جامع اطلاع رسانی قوه قضائیه مصوب ۱۳۸۵.
 - باری، مجتبی. مباحث کاربردی در آیین دادرسی کیفری، چاپ اول، تهران: انتشارات دادبخش، ۱۴۰۰.
 - بخشنامه شماره ۹۰۰۰/۱۰۰/۲۹۲۶۴/۱۰۰/۹۰۰۰ درباره دبیرخانه الکترونیکی مصوب ۱۳۹۰.
 - بخشنامه شماره ۹۰۰۰/۱۰۰/۴۸۳۳۴/۱۰۰/۹۰۰۰ درباره نظارت بر عملکرد واحدهای قضایی مصوب ۱۳۸۹.
 - بخشنامه مربوط به بانک اطلاعاتی مجرمان و بزه‌کاران اقتصادی به منظور تسریع در رسیدگی به پرونده‌های کلان اقتصادی مصوب ۱۳۹۱.
 - برنامه‌های پنج ساله توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی.
 - برنامه‌های پنج ساله توسعه قضایی.
 - جایگاه قوه قضائیه در چشم انداز جمهوری اسلامی ایران در سال ۱۴۰۴ هجری شمسی (مصوب جلسه مسئولان عالی قضایی ۱۳۸۷/۰۷/۱۵).
 - حیدری، الهام. «مؤلفه‌های مؤثر در ارزیابی اصل مهلت معقول در دادرسی کیفری با نگاه بر رویه قضایی دیوان اروپایی حقوق بشر»، پژوهش‌های تطبیقی حقوق اسلام و غرب ۴۸ (۱۴۰۰)، ۱۴۹-۱۸۲.
- Doi: 10.22091/csiw.2021.6561.2007
- دستورالعمل ابلاغ صحیح اوراق قضایی برای جلوگیری از سرگردانی ارباب رجوع و اطلاع دادرسی ۱۳۸۴.
 - دستورالعمل اجرایی تکالیف ضابطان در کلانتری‌ها و حوزه‌های انتظامی ۱۳۸۵.
 - دستورالعمل ارزیابی عملکرد دادگستری‌ها، حوزه‌های ستادی و سازمان‌های وابسته قوه قضائیه مصوب ۱۳۸۵.
 - دستورالعمل آزمایشی استاندارد زمان رسیدگی به پرونده‌های قضایی مصوب ۱۳۸۷.
 - دستورالعمل تشکیل شورای عالی نظارت و بازرسی در قوه قضائیه مصوب ۱۳۸۵.
 - دستورالعمل تشکیل مجتمع قضایی امور اقتصادی مصوب ۱۳۸۵.
 - دستورالعمل تشکیل مجتمع‌ها و شعب تخصصی رسیدگی به جرایم و تخلفات رانندگی مصوب ۱۳۸۷.
 - دستورالعمل توسعه کاربری فناوری اطلاعات و ارتباطات در دستگاه قضایی و استقرار نرم افزار مدیریت پرونده قضایی مصوب ۱۳۸۷.
 - دستورالعمل ساماندهی واحدهای اجرای احکام کیفری مصوب ۱۳۸۸.

- دستورالعمل فوق‌العاده بهره‌وری قضایی موضوع تصویب نامه ۱۰۷۲۱/ت/۲۶۰۸۷ مورخ ۱۳۸۱/۴/۴ هیأت وزیران.
- دستورالعمل مواد ۸، ۱۵ و تبصره ۲ آیین‌نامه اجرایی بند الف ماده ۱۳۱ قانون برنامه چهارم توسعه اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی ایران درباره تعیین نحوه نگهداری سوابق اسناد و اوراق قضایی و تبدیل به سند الکترونیکی مصوب ۱۳۸۶.
- دستورالعمل نظام ارجاع و دادرسی ۱۳۸۴.
- دفتر مطالعات و بررسی‌های اجتماعی. فراسوی توسعه قضایی، جلد دوم، تهران: انتشارات قوه قضائیه معاونت اجتماعی و اطلاع‌رسانی ۱۳۸۷.
- راهبردها و اهداف پنج ساله قوه قضائیه ۱۳۹۰-۱۳۹۴.
- زراعت، عباس. بنیادهای دادرسی کیفری، جلد اول، چاپ اول، تهران: انتشارات جاودانه، ۱۳۹۸.
- زراعت، عباس. بنیادهای دادرسی کیفری، جلد دوم، چاپ اول، تهران: انتشارات جاودانه، ۱۳۹۸.
- سند تحول قضائی ۱۳۹۹.
- سند جدید تحول و تعالی قوه قضائیه ۱۴۰۳.
- صابری، محمود؛ ناظریان، حسین. «مهلت معقول دادرسی در دیوان کیفری بین‌المللی و آراء دادگاه حقوق بشر»، *پژوهش‌های حقوق تطبیقی* ۱۸، ۴ (۱۳۹۳)، ۴۷-۷۲.
- طرح جامع رفع اطاله دادرسی دستورالعمل شماره ۳ در امور کیفری مصوب ۱۳۸۵.
- طهماسبی جواد. آیین دادرسی کیفری، جلد اول، چاپ چهارم، تهران: انتشارات میزان، ۱۳۹۸.
- طهماسبی، جواد. آیین دادرسی کیفری، جلد دوم، چاپ چهارم، تهران: انتشارات میزان، ۱۳۹۸.
- قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲.
- قانون دادرسی الکترونیکی مصوب ۱۳۹۲.
- قانون نظارت بر رفتار قضات مصوب ۱۳۹۰.
- مطلبی، مجید، حمیدرضا میرزاجانی، قاسم قاسمی و نادر نوروزی. «رعایت مدت زمان معقول فرآیند کیفری از منظر بایسته‌های حقوق بشر»، *فصلنامه مطالعات بین‌المللی* ۱۷، ۴ (۱۴۰۰)، ۱۵۹-۱۷۴.

Doi: 10.22034/isj.2021.261147.1312

- وطنی، امیر؛ نرگسیان، محمد. «جایگاه اصل رسیدگی در مدت معقول در فرآیند کیفری»، *فصلنامه دیدگاه‌های حقوق قضائی* ۲۳، ۸۴ (۱۳۹۷)، ۲۶۳-۲۸۲.

(ب) منابع خارجی

- Ames, N.L., T. Hammett, and L.D. Stellwagen. *The Impact of the Speedy Trial Act on Investigation and Prosecution of Federal Criminal Cases*. Washington, DC: US Department of Justice, National Institute of Justice, Office of Legal Policy, 1985.
- Council of Europe. *The Right to Trial within a Reasonable Time and Short-term Reform of the European Court of Human Rights*. Round

Table Organized by the Slovenia Chairmanship of the Committee of Ministers of the Council of Europe, Bled, Slovenia, 2009 .

- Fabri, Marco, and N. Carboni. Saturn Guidelines for Judicial Time Management: Comments and Implementation Examples. European Commission for the Efficiency of Justice (CEPEJ), 2012.
- Mahoney, P., Right to a Fair Trial in Criminal Matters under Article 6 E.C.H.R., Judicial Studies Institute Journal, Vol.4, NO.2, 2004.
- Minser, R. "Delay, Documentation and Speedy Trial Act". Journal of Criminal Law and Criminology 70, 2 (1979), 215-217 .
- Partridge, A. Legislative History of Title I of the Speedy Trial Act of 1974. Washington, DC: Federal Judicial Center, 1980.
- Ruddy, R. "The Victim's Role in the Justice Process". Internet Journal of Criminology, ISSN 2045-6743, 2014. pp. 2-3.
- United Nations Office on Drugs and Crime. Resource Guide on Strengthening Judicial Integrity and Capacity. United Nations, 2011.